

З ІСТОРИОГРАФІЧНОЇ СПАДЩИНИ

Павло Федоренко

●

ДЕКАБРИСТИ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ ПІСЛЯ АМНІСТІЇ

(Підготовка до друку і передмова

Олександра Коваленка та Володимира Ткаченка)

Історик та педагог Павло Костянтинівич Федоренко народився 30 жовтня 1880 р. у містечку Ямполі Глухівського повіту Чернігівської губернії (нині райцентр Сумської області).¹ Батько його хоча й належав до міщанського стану, усе життя займався землеробством, але велика родина, у якій було семеро дітей, ледве зводила кінці з кінцями. Середню освіту Павло здобув у нижчій сільськогосподарській школі на хуторі Воздвиженському поблизу Ямполь, яку заснував у власному маєтку призабутий громадянський діяч, філософ, педагог і письменник М. Неплюєв.

Після її закінчення П. Федоренко витримав іспит на звання вчителя початкової школи і протягом 1900—1908 рр. працював у селах Волині. Саме у той час у молодого вчителя прокинувся інтерес до історичного минулого. Першою пробою пера П. Федоренка-історика стало дослідження «Могильник с. Городка Ровенського уезда Волинской губернии», що побачило світ на сторінках «Трудов Общества исследователей Волини». Невдовзі він екстерном склав екзамени за курс чоловічої гімназії в Острозі й вступив на юридичний факультет Київського університету, а потім таки перевівся на історичний факультет. У цій царині П. Федоренко знайшов своє справжнє покликання.

У студентські роки він розпочав серйозні наукові дослідження з історії Лівобережної України другої половини XVII—XVIII ст., брав участь у роботі історико-етнографічного гуртка, яким керував професор М. Довнар-Запольський. 1915 р. у «Трудах Полтавской архивной комиссии» було опубліковано велику працю П. Федоренка «Воронковская сотня Переяславского полка по Румянцевской описи 1765—1769 гг.». Вона засвідчила неабияку працездатність і дослідницький хист історика, який сформувався у річищі так званої лівобережної школи в українській історіографії.

Того ж таки 1915 р. П. Федоренко закінчив університет, відслужив рік писарем у запасному батальйоні і восени 1916 р. почав викладати вітчизняну історію у щойно створеному Чернігівському учительському інституті. Повалення самодержавства зумовило піднесення націо-

нально-визвольного руху, розкріпачило громадську ініціативу. Не залишився осторонь бурхливих подій і П. Федоренко. Разом з відомими громадськими діячами і краєзнавцями П. Дорошенком і А. Верзиловим він брав участь у заснуванні Чернігівського народного університету. Цей привабливий культурно-освітній осередок діяв на громадських засадах до 1921 р. і залишив помітний слід у житті Чернігова.

У пожовтневі часи П. Федоренко продовжував викладацьку діяльність у Чернігівському учительському інституті, завідував кафедрою історії, за сумісництвом працював у архівних установах міста. Перу П. Федоренка належали стислий, але ґрунтовний огляд зібрання архіву, а також низка публікацій з теоретичних і прикладних проблем архівознавства. Значну роботу він проводив у Чернігівському науковому товаристві, яке відіграло важливу роль у розгортанні історико-краєзнавчого руху у регіоні. Засноване 1920 р. як філія київського Українського наукового товариства, воно з 1925 р. діяло під егідою Всеукраїнської Академії наук. П. Федоренко очолював історико-філологічну (згодом історико-краєзнавчу) секцію, члени якої брали участь у археологічних розкопках, етнографічних дослідженнях, студіювали історію краю, П. Федоренко входив також до ініціативної групи, яка заснувала у 1924 р. Чернігівський інститут краєзнавства, що мав координувати краєзнавчі дослідження в регіоні.

Разом з тим П. Федоренко наполегливо студіював історію Гетьманщини другої половини XVII—XVIII ст. йому належить пріоритет у вивченні металургійної промисловості тієї доби — так званої «рудницької справи», зосередженої у межах Чернігово-Сіверщини. Одним з перших він приступив до вивчення монастирського господарства, яке посідало неабияке місце в економічних структурах старої України. Приваблювала П. Федоренка і багата історико-культурна спадщина краю. Він оприлюднив цікаві документи про відомі архітектурні пам'ятки міста—Спаський собор та будинок Я. Лизогуба.

Чимало зусиль доклав учений для вивчення регіональної історіографії. Цій проблемі він присвятив студію «О. М. Лазаревський і культурні цінності Чернігівщини», а також «Нариси з історії вивчення Чернігівщини». У 1931 р. АН України видала за редакцією та передмовою П. Федоренка «Опис Новгород-Сіверського намістництва» 1781 р. Носій старої дослідницької традиції, підвалини якої були закладені ще О. Лазаревським, В. Модзалевським, діячами Чернігівської архівної комісії, П. Федоренко не тільки уособлював живий зв'язок, спадкоємність поколінь місцевих істориків, але й брав безпосередню участь у підготовці наукової зміни.

Однак доля готувала вченому тяжкі випробування. Навесні 1929 р. розпочалися арешти представників наукової та творчої інтелігенції, звинувачених у приналежності до міфічної «Спілки визволення України». 21 жовтня 1930 р. було заарештовано і П. Федоренка, але через відсутність будь-яких доказів «контрреволюційної діяльності» через місяць його було звільнено з-під варті. Викладання у вузі довелося «за власним бажанням» залишити і зосередитись на роботі в архіві та Чернігівському науковому товаристві, яке, в свою чергу, вмирало на очах, знекровлене репресіями.

20 серпня 1934 р. П. Федоренка заарештували вдруге, проте у жовтні знову звільнили, оскільки звинувачення виглядало вкрай непереконливо. До архіву він усе ж таки вже не повернувся і змушений був заробляти собі на прожиття на канцелярській посаді у міськвиконкомі. Нарешті, 14 жовтня 1938 р. — третій арешт. Цього разу слідство тривало цілий рік. Згідно з вироком горезвісної Особливої наради при НКВС у Москві П. Федоренка було заслано на 5 років на північ Казах-

стану, але повернутися в Україну він спромігся тільки після закінчення війни, у вересні 1945 р.

Деякий час П. Федоренко викладав математику (!) у Конотопському вчительському інституті, а потім перебрався до Києва і влаштувався на посаду старшого наукового співробітника до історико-культурного заповідника «Києво-Печерська лавра». Тут він нарешті дістав змогу поновити наукові дослідження. Згодом, протягом 1948—1954 рр., П. Федоренко мешкав у Корсуні й працював завідуючим відділом і заступником директора тамтешнього музею.

За хрущовської «відлиги» старий історик оскаржив винесений йому у 1939 р. вирок і, на щастя, дочекався його скасування. Президія Чернігівського обласного суду 16 травня 1959 р. ухвалила рішення про цілковиту реабілітацію П. Федоренка. Останні роки його життя пройшли у Києві. До свого 80-річчя вчений одержав чи не найкращий подарунок — власну книгу «Рудни Левобережної України в XVII—XVIII вв.», що була опублікована 1960 р. московським видавництвом АН СРСР. 5 лютого 1962 р. П. Федоренко помер. «Український історичний журнал» вшанував пам'ять ученого невеличким некрологом, однак можливість сказати усю правду про його життєвий шлях з'явилася тільки у наш час.

Науковий доробок П. Федоренка, безумовно, заслуговує на ретельне вивчення і перевидання. Це стосується: насамперед низки неопублікованих студій, які зберігаються, зокрема, у Державному архіві Чернігівської області та Корсунь-Шевченківському музеї. Втім, найтрагічнішою виявилася доля рукопису «Декабристи на Чернігівщині після амністії», роботу над яким П. Федоренко завершив 1929 р.² Він опинився у слідчій справі вченого, заведеної ще ДПУ, і тільки на початку 90-х рр. ми дістали змогу ознайомитись з текстом дослідження.³

Ця студія П. Федоренка відтворює маловідомі сторінки біографії чотирьох видатних діячів декабристського руху — С. Г. Волконського, О. В. Поджію, О. Ф. Бріггена і С. П. Трубецького, яких після амністії примхлива доля закинула — кого назавжди, кого тимчасово — на Чернігівщину. Джерельну базу статті становлять передусім документи так званого «Секретного столу» канцелярії Чернігівського губернатора. За років останньої війни вони загинули, й відтак наведена П. Федоренком інформація набуває особливого значення.

У статті часто згадується с. Вороньки (нині Бобровицького району), де мешкали, померли і були поховані С. Г. Волконський, його дружина М. М. Волконська та О. В. Поджію. На жаль, церква-надгробок, споруджена над їхніми могилами, не збереглася (П. Федоренко додав до своєї статті фотографію храму, але репродукувати її з технічних причин ми не в змозі). Така ж сумна доля спіткала й реліквії, пов'язані з іменами цих «апостолів правди». Неначе спокутуючи свою провину перед ними, аж у 1975 р. нащадки спорудили у Вороньках меморіальний комплекс, який включає три символічні могили з гранітними надгробками і барельєфними портретами, а також стелу з мозаїчною композицією, присвяченою повстанню декабристів.⁴ Запізніле каюття...

Текст студії П. Федоренка подається; без будь-яких скорочень мовою оригіналу згідно з нормами сучасного правопису із збереженням усіх лексичних і стилістичних особливостей оригіналу. Науково-довідковий апарат і, зокрема, систему посилань на використані, джерела приведено у відповідність до сучасних вимог і розміщено наприкінці статті.

Джерела та література:

1. Докладніше про життя та науковий доробок П. Федоренка див.: Коваленко О. Б., Ткаченко В. В. Три справи і одне життя // Репресоване краєзнавство (20—30-і роки). — К., 1991. — С. 228—233; Їх же. Доля історика // Репресоване «відродження». — К., 1993. — С. 199—211.
2. Державний архів Чернігівської області. — Ф. Р — 65. — Оп. 1. — Спр. 1110. — Арк. 71.
3. Архів УСБУ по Чернігівській області. — Ф. П — 5291. Нещодавно цю статтю П. Федоренка було виокремлено зі справи й передано на зберігання до відділу фондів Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського (інвентарний номер Ал—).
4. Див.: Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. — К., 1990. — С. 67—68, 214—217.

У Чернігівському краєвому історичному архіві збереглося 4 справи про декабристів С. Г. Волконського, О. В. Поджію, С. П. Трубецького і О. Ф. Бриггена.¹ Факти особистого життя декабристів зараз досить відомі, проте деякі дрібниці в цих справах є характерними й цікавими для характеристики того становища, в якому опинились декабристи після амністії. Відомості тут здебільшого стосуються таємного поліційного догляду за декабристами, які повернулися з Сибіру. 20 лютого 1857 р. департамент поліції надіслав начальникам губерній таємного обіжника «О возвращаемых из Сибири политических преступниках», в якому зазначено, що «есть вообще лица, находившиеся в Сибири по политическим преступлениям и ныне, на основании всемилостивейшего манифеста 26 августа 1856 г., возвращаемые оттуда, должны быть в месте своего жительства подвергаемы надзору; затем относительно сего надзора следует руководствоваться общими правилами, установленными на сей предмет».² Разом з встановленням догляду губернатор повинен був негайно сповістити Третій відділ про приїзд декабристів на територію губернії.

Життєві шляхи С. Г. Волконського і О. В. Поджію не раз схрещувалися. Передостанній раз це сталося після амністії у 60-х роках на терені Чернігівщини. Тільки-но вийшов маніфест, що дозволяв декабристам повернутися з Сибіру, С. Г. Волконський зараз же скористався цим правом і року 1856 повернувся до Росії. З матеріалів Київського центрального архіву³ видно, що 1858 р. він перебував або на Україні (Київ, Одеса, Вороньки), або за кордоном, де він лікувався мінеральними водами. Хвороба дружини нарешті примусила його повернутися на батьківщину, і він оселився на постійне життя в с. Вороньках Козелецького повіту Чернігівської губернії в маєтку М. А. Кочубея, другого чоловіка його дочки Олени Сергіївни.

В. О. Поджію і після маніфесту залишився в Сибіру. Три роки боровся він там з життям, робив різні спроби добути грошей, щоб забезпечити свою сім'ю (дружину і маленьку дочку), але після цілої низки невдач прийшов до думки повернутися до Росії, і в травні 1859 р., він цю думку свою реалізував. Цьому новому періоду його життя (1859—1873 рр.) присвятив теплу статтю доктор Білоголовий,⁴ який дуже добре знав свого старого вчителя і до самої його смерті з ним приятелював. В цій статті він докладно розповідає якраз про ті факти, які сухо занотовано в офіційних матеріалах канцелярії Чернігівського губернатора. Повернувшись до Росії, Поджію почав шукати роботу, щоб забезпечити сім'ю. Дещо за допомогою приятелів і знайомих трапилося, але цього було не досить. З непевного становища він вийшов випадково: приятелі допомогли йому одержати від племінника належну йому час-

тину спадщини, і це до деякої міри забезпечувало його з родиною і давало йому можливість оселитися за кордоном, про що він мріяв. Року 1862 він і хотів приїхати за кордон, але якраз в цей час до нього дійшли сумні чутки про стан здоров'я старої Волконської і прохання приїхати до Вороньків. Поджіо зараз же відгукнувся, поїхав з сім'єю до Вороньків і жив там до смерті Волконської (10 серпня 1863 р.). Тільки що її поховали, як у молодого Кочубея, чоловіка Олени Сергіївни, який хворів на туберкульоз, стан здоров'я різко погіршав. І лікарі порадили повезти хворого до Венеції. Тому, що Олена Сергіївна не хотіла покидати маленьких дітей, вирішили їхати за кордон цілою валкою, до якої пристав і Поджіо зі своєю невеличкою сім'єю, щоб по можливості полегшити труднощі, пов'язані з подорожжю і доглядом за хворим. Вирушили за кордон восени 1863 р. і оселилися у Венеції. Проте хвороба не припинялася і робила своє. Після Венеції перемінили ще два місця, але це не допомогло, і хворий помер на початку весни 1864 р. Поджіо допоміг вдові перевезти покійника до України і декілька місяців ще промешкав у Вороньках, щоб попильнувати господарство. Як не просив його старий Волконський залишитися назавжди у Вороньках, щоб тут разом дожити віку, Поджіо все ж таки здійснив свою мрію і перебрався на постійне життя спочатку до Швейцарії, а потім до Італії.

З цими подіями з життя Поджіо та Волконських, що їх описав доктор Білоголовий, і пов'язані згадані вище архівні матеріали Чернігівського архіву.

За С. Г. Волконським, як тільки він приїхав до Вороньків на постійне життя, було встановлено таємний догляд. 9 лютого 1862 року Київський губернатор повідомив свого чернігівського колегу «для надлежащего распоряжения о продолжении секретного надзора», що «возвращенный из Сибири и состоящий под секретным надзором полиции дворянин Сергей Волконский, прибывший из г. Киева 23 прошлого генваря, первого числа сего месяца выехал Черниговской губернии Козелецкого уезда в селение Воронки, за коим во время нахождения его в Киеве ничего предсудительного не замечено».⁵ Повідомляючи зі свого боку про це 14 лютого 1862 р. Козелецького справника, Чернігівський губернатор наказує йому негайно встановити за С. Г. Волконським таємний поліцейний догляд, а той в свою чергу наказав про це пристава 3-го стану, до якого належали Вороньки.⁶

Проте, хоч й «пошла писать губерния», догляд цей на терені Чернігівщини, здається, був не досить пильний. Принаймні про виїзд Волконського з Вороньків Чернігівський губернатор довідувався від свого київського колеги. Так, 31 грудня 1862 р. Київський губернатор сповіщає Чернігівського, що «состоящий под секретным надзором полиции Сергей Волконский вновь прибыл было в Киев 25 минувшего ноября из села Воронки (sic!) Козелецкого уезда вместе с женой дворянина Ларисою Поджио за покупкою разных бакалейных товаров и через несколько дней выехал обратно в с. Вороновку, письменных видов они никаких не имели, по надзору же за ними ничего предсудительного не замечено». Повідомляючи про це Козелецького земського справника, Чернігівський губернатор наказує йому на майбутнє про кожний від'їзд Волконського до іншого повіту або іншої губернії чи міста сповіщати його своєчасно і разом з цим сповіщати про це і начальника тієї місцевості, до якої Волконський буде від'їжджати.⁷

Поліцейний догляд був пов'язаний із забороною виїжджати до столиць — Москви і Петербургу. Це дуже обтяжувало Волконського і заважало йому в його сімейних справах і нарешті, очевидно, це й примусило його в січні 1863 р. надіслати на адресу Чернігівського губернатора «незапечатанное просительное письмо на имя государя императора».

Надсилаючи цього листа до міністра внутрішніх справ, князь Голіцин писав: «принимая во внимание преклонные лета г. Волконского, а равно и то, что он держит себя в высшей степени благородно и во всех отношениях безукоризненно, беру смелость представить на благоусмотрение вашего высокопревосходительства простельное письмо его на имя государя императора и отзыв его ко мне».⁸ Через місяць (22 лютого 1863 р.) Чернігівський губернатор одержав від міністра внутрішніх справ телеграмну відповідь: «всемиловитейше повелено освободить дворянина Сергея Волконского от всех ограничений, которым он до сего времени был подвергнут». З канцелярії губернатора негайно сповістили про це Київського губернатора і Козелецького справника, а зятю С. Г. Волконського М. А. Кочубею С. П. Голіцин надіслав екстренну естафету. Наслідком цього був лист С. Г. Волконського до С. П. Голіцина з 24 лютого 1863 р. «Милостивый государь князь Сергей Павлович! Долгом почитаю выразить Вам чувство искренней и беспредельной моей признательности за содействие Ваше к исходатайству мне высочайшей милости, мне дарованной государем императором «освобождением меня от тех ограничений», которым я до сего времени был подвергнут. Вы, князь, оказали многоценнейшее ко мне расположение экстренно сообщив зятю моему эту радостную весть, и тем более ценима оная мною, что Вы сын покойного моего товарища в боевой бивачной жизни и что Вы сын постоянно и неизменно благосклонной ко мне мажки Вашей. С чувством истинного и высокого к Вам уважения и с живейшим чувством теплой признательности вашего сиятельства покорнейший слуга Сергей Волконский».⁹ В травні місяці того ж року Волконський звернувся до Чернігівського губернатора з проханням видати йому паспорт. «Вследствие верноподданической моей просьбы государю императору высочайше повелено было освободить меня «от тех ограничений, которым я до сего времени был подвержен». Распоряжение это клонится дозволению мне въезда в столицу, до сего мне воспрещенного, а как по семейным обстоятельствам необходимо мне поехать безотлагательно в Москву и Санкт-Петербург, то полагаю необходимым, как теперь, так и на будущее время иметь законный вид, в котором не было бы означено вышеупомянутых ограничений, и поэтому покорнейше прошу ваше сиятельство в замене выданного мне вида при выезде моем из Сибири за подписью генерал-губернатора Восточной Сибири генерал-лейтенанта Муравьева снабдить меня новым видом на основаниях высочайшего помилования и не оставит получить мне этот вид через Козелецкий земский суд по жительству моему в с. Воронках. При сем прилагаю в подлиннике выданный мне от господина генерал-губернатора Восточной Сибири вид за № 225, который так же покорнейше прошу по миновении в нем надобности возвратить мне.

Потомственный дворянин Сергей Григорьевич Волконский». 1863 г. Мая 3 дня. Черниговской губернии Козелецкого уезда с. Вороньки».¹⁰

Пошпорт з канцелярії Чернігівського губернатора він одержав через тиждень. Щодо старого пашпорту, якого С. Г. Волконський, очевидно, хотів зберегти на згадування про Сибір, то його йому не повернуто, і він зберігся в канцелярії губернатора, підшитий до справи С. Г. Волконського:

«Свидетельство № 225

Предъявитель сего бывший генерал-майор и князь Сергей Григорьевич Волконский, осужденный по прикосновенности к политическим делам 1825 г. 14 декабря, 66 лет, женат, имеет сына князя Михаила Волконского и дочь Елену, находящуюся в замужестве за коллежским советником Молчановым, на основании высочайшего указа, данного Правительствующему Сенату в 26 день августа 1856 года, дарованы ему, г. Волконскому, права потомственного дворянства с возвращением

из Сибири на жительство в пределы Российской Империи (исключая Санкт-Петербурга и Москвы). В удостоверение сего и дано мною сие свидетельство за моею подписью и с приложением герба моего печати. Января 22 дня 1857 г. Иркутск. Генерал-губернатор Восточной Сибири генерал-лейтенант Муравьев». ¹¹ Сургучна печатка.

На другому аркуші свідоцтва є посвідчення і поліційних управлїнь тих мїст, де С. Г. Волконський перебував: «1857 г. марта 30 дня Московского уезда в 3 стан явлено и в книгу под № 355 записано. Пристав Захарьин. — 1857 г. июня 4 дня Московского уезда в 4 стан явлено и в книгу под № 1490 записано. — 1859 г. ноября 11 дня явлен в Старокиевской части. — 1862 г. августа 10 дня в 3 стан Козелецкого уезда явлен. Пристав К...». ¹²

З цих посвідчень, коли їх порівняти з наведеними вище датами, видно, що, по-перше, хоча поліційний догляд за С. Г. Волконським було встановлено 14 лютого 1862 р. зараз же після того, коли він остаточно переїхав на життя до Вороньків, паспорт його заявлено було в Козелецькому повіті лише 10 серпня того ж року. А по-друге, С. Г. Волконський їздив іноді до Києва і без прописки, як то видно з цитованого вище відношення Київського губернатора з 31 грудня 1862 р. Це утворює враження, що догляд за С. Г. Волконським був не дуже пильний, і це враження остаточно стверджує історія встановлення догляду за О. В. Поджіо.

Зі згаданого відношення Київського губернатора видно, що в листопаді 1862 року дружина Поджіо уже була у Вороньках, отже був там і він сам. Проте Чернігівський губернатор цього, очевидно, не знав, і О. В. Поджіо до 10 червня 1863 р. був поза поліційним доглядом. Такий висновок ми робимо на підставі листування, що ми тут подаємо.

4 червня 1862 р. Московський обер-поліцмейстер доводить до відома Чернігівського губернатора, що «состоящий под надзором полиции, возвращенный из Сибири дворянин Александр Поджіо, 30 минувшего мая выехал из Москвы Черниговской губернии в г. Нежин». ¹³ Повідомляючи про це 21 червня того ж року за № 679 Ніжинського городничого, Чернігівський губернатор пропонує йому встановити за Поджіо поліційний догляд. Нам невідомо, чи був Поджіо в Ніжині, чи проїхав просто до Вороньків. Невідомо це було і Ніжинському городничому. 30 квітня 1863 р., себто через 10 місяців після свого відношення, губернатор наказує Ніжинському городничому донести «когда именно прибыл из Москвы в Нежин возвращенный из Сибири Александр Поджіо, был ли учрежден за ним согласное предписания от 21 июня 1862 г. за № 679 полицейский надзор и что по надзору этому оказалось». Виявилось, як це видно з рапорту Ніжинського городничого з 7 травня 1863 р., що О. Поджіо «в город Нежин не являлся, и в настоящее время на жительстве его в городе Нежине за розысканием не оказалось». ¹⁴

Тільки 11 травня 1863 р. Чернігівський губернатор запропонував Козелецькому земському справнику негайно встановити поліційний догляд за Поджіо, який перебуває в с. Вороньках Козелецького повіту. Догляд цей за ним і було встановлено 10 червня 1863 р. ¹⁵ Отже, поліція прогавила, коли саме і як приїхав В. О. Поджіо до Вороньків, і дізналася про його місце перебування, здається, з прохання О. В. Поджіо про дозвіл йому виїхати за кордон для лікування. Самого прохання в справі немає і не відомо, коли саме він його подав, але, безперечно, це сталося до 26 квітня 1863 року. Цим числом датовано телеграму кн. Волконського з Петербурга на адресу Чернігівського губернатора: «Покорнейше прошу ваше превосходительство уведомить когда сделано представление заграничном отпуске Поджіо. Ответ заплачен». В своєму відношенні 25 травня 1863 р. до міністра внутрішніх справ губернатор

пише: «состоящий под надзором полиции, возвращенный из Сибири дворянин Александр Поджио прошением на имя мое просит моего ходатайства о разрешении ему отправиться для лечения в Германию, Францию и Италию на 1 год. При этом г. Поджио представил мне прилагаемое при сем медицинское свидетельство. Убеждаю, что г. Поджио действительно находится в болезненном состоянии, долгом считаю прошение его представить на благоусмотрение вашего высокопревосходительства. К сему присовокупить честь имею, что г. Поджио прибыл в Черниговскую губернию в июне месяце 1862 г., что он проживает под надзором полиции в Козелецком уезде, и что во все время этого надзора он держал себя крайне спокойно, осторожно и благоразумно».¹⁶ Того ж таки дня губернатор сповістив і Поджію через Козелецького справника, що його прохання про дозвіл виїхати за кордон надіслано до міністра внутрішніх справ. Дозвіл на виїзд за кордон після того, як Міністерство внутрішніх справ погодило цю справу з головним начальником III-го відділу і після «всевысочайшего о сем доклада», дано було лише 4 липня 1863 року. Сповідуючи про це Козелецького справника 16 липня для «объявления дворянину Поджио», Чернігівський губернатор додає, що закордонний паспорт буде йому надіслано через два тижні після першої публікації в «Черниговских Губернских Ведомостях». Зберігся і текст цієї публікації. «В редакцию «Черниговских Губернских Ведомостей». № 910. Препровождая при сем три рубля серебром, канцелярия господина начальника губернии покорнейше просит редакцию сделать распоряжение о троекратной публикации в «Губернских Ведомостях» о выезде дворянина Александра Поджио за границу: в Германию, Францию и Италию на 1 год и о получении этих денег уведомить сию канцелярию».¹⁷ 8 серпня губернатор надіслав Козелецькому справнику паспорт за № 6632 для вручення дворянину О. Поджію з проханням додати до нього прикмети останнього. Отже, на процедуру одержання закордонного паспорта витрачено майже 4 місяці.

10 серпня 1863 р. померла М. М. Волконська.¹⁸ Це разом з хворобою М. А. Кочубея, очевидно, спричинилося до зміни попередніх планів подорожі за кордон О. В. Поджію та його сім'ї. 19 серпня до Чернігівського губернатора звернулася дружина «потомственного дворянина» Лариса Андріївна Поджію з проханням видати їй та її маленькій дочці Варварі річний паспорт на виїзд за кордон до Німеччини, Франції, Швейцарії та Італії. Щоб прискорити процедуру, до прохання прикладено свідоцтво з Козелецького поліцейного управління на ім'я О. В. Поджію про те, що проти одержання паспорта Л. А. Поджію з боку поліцейного управління заперечень немає. клопотання про видачу паспорта родині О. В. Поджію знято було безперечно разом з таким же клопотанням про видачу паспорта хворому М. А. Кочубею, його родині і тим особам, що повинні були їхати за кордон разом з ними. На дальшій сторінці наведено й список всіх цих осіб:

«Ст. 232.

10 руб. 17 августа принял Дворецкий.

Николай Аркадиевич Кочубей с супругой Еленой Сергеевной, рожденной княжной Волконской, и с детьми Сергеем и Михаилом, и при них мещанка Мария Матвеевна Мальнева.

Врач Илья Петрович Иванов.

Луиза Перин, уроженка из Женевы в Швейцарии.

Потомственный дворянин Александр Викторович

Поджио с супругой Ларисой Андреевной и с дочерью Варварой.

Schieds — Richter der Kazeletzchen Kreises Н. Кочубей».¹⁹

Із статті доктора Білоголового нам відомо, як закінчилася ця подорож: О. В. Поджію з родиною після смерті М. А. Кочубея повернувся до Вороньків. Виконавши свої обов'язки щодо своїх приятелів, він знову почав збиратися за кордон. 8 травня 1864 року міністр внутрішніх справ повідомив Чернігівського губернатора, що дворянин О. В. Поджію, якому дозволена була річна відпустка за кордон для лікування, звернувся до нього з проханням дати дозвіл знову на шестимісячну відпустку за кордон, тому що «по непредвиденным семейным обстоятельствам» він повернувся з-за кордону раніше зазначеного терміну, не встигнувши використати відпустку для лікування мінеральними водами. Отже, на підставі царського дозволу, міністр дає дозвіл губернатору видати пашпорт О. В. Поджію в разі, коли той звернеться до нього з відповідним проханням. Це прохання О. В. Поджію до Чернігівського губернатора Голіцина датовано 24 червня 1864 р.:

«Милостивый государь Сергей Павлович!

Неожиданные обстоятельства вызвали меня из-за границы, и я не мог воспользоваться летним лечением минеральных вод. Теперь же при усилившейся моей болезни я вынужден еще раз обратиться к вашему сиятельству с покорнейшей просьбой выдать мне, жене моей Ларисе Андреевне и девятилетней дочери моей Варваре годовой заграничный паспорт в Германию, Швейцарию, в Италию и в Францию. В прошлом году при письме моем я имел честь представить вашему сиятельству выданное мне свидетельством Московским генерал-губернатором П. А. Тучковым, и я покорнейше прошу Вас мне его возвратить, как единственный вид, которым я пользуюсь для предъявления моих прав. Прилагаю при сем удостоверение местного начальства и 11-ть рублей денег, следуемых для выдачи мне паспорта, прошу Вас снисходительно принять мою вторичную докучливую просьбу.

С чувством глубочайшего моего уважения честь имею быть вашего сиятельства... (?) к услугам А. Поджію».²⁰

Цього разу справа не затрималась, і пашпорт разом із згаданим свідченням О. В. Поджію отримав 20 липня. 14 серпня, як сповіщає губернатор Козелецький справник, О. В. Поджію з родиною виїхав за кордон.

За відомостями, які подає доктор Білоголовий, дуже гарно обізнаний у справах О. В. Поджію, останій не повертався до Росії аж до весни 1873 року. Тому не зрозумілим є даліше листування, яке збереглося в цій же справі. 30 грудня 1865 р. управління Чернігівського жандармського штаб-офіцера доводить до відома Чернігівського губернатора про те, що, як повідомив його Московський жандармський штаб-офіцер, «состоящий по высочайшему повелению под надзором полиции дворянин Александр Поджію» виїхав до Ніжина Чернігівської губернії на постійне життя. В свою чергу губернатор повідомив про це Ніжинського повітового справника з наказом встановити за О. В. Поджію поліцейний догляд і донести йому про його від'їзд. Чи дійсно приїздив О. В. Поджію до Вороньків у грудні 1865 р. (у листопаді помер С. Г. Волконський), у справі немає відомостей. Здається, це була зайва тривога; бо повернувся О. В. Поджію, щоб, як каже доктор Білоголовий, «ложитъ свои кости в России подле своего друга и товарища Волконского», лише навесні 1873 року. Того ж таки року в червні він і помер у Вороньках. Поховали його в кутку Вороньківського саду, коло невеличкої часовні, яку збудовано над могилами Волконських. Пізніше «зодчим Александром Юльевичем Ягн, Алекс. Николаевичем Ягн и Вас. Николаевичем Сапоновым на иждивение потомственных дворян Елены Сергеевны Рахмановой, рожденной княжны Волконской, и сына ее, Михаила Николаевича Кочубея, в лето от Рождества Христова 1898 октября 29 дня»²¹ збудовано церкву-надгробок над могилами декабристів. Під

олтарем в змурованому склепі поховано С. Г. Волконського, М. М. Волконську і О. В. Поджіо. У олтарі проти поховань є написи на стінах:

«Княгиня Мария + 1863»

«Князь Сергей + 1865»

«Александр + 1873»

З речей, які пов'язані з декабристами, в церкві зберігається закладка, яку вишивала в Сибіру М. М. Волконська, і дві ікони. Біля ікони Божої Матері прибито таблицю з таким написом: «Радуйся неусыпающая попечительница в узах и темнице сидящих (акаф. Покрову, икос. 10). Сея святая икона сочувствовала княгине М. Н. Волконской в Сибирь». На другій іконі є такий напис: «Господь решит окиванныя, Господь воздвигнет низверженныя (Псал. 145, 7—8). Сия святая икона сочувствовала княгине М. Н. Волконской в Сибирь с 1825 по 1856 г.».

О. Ф. Брігген виїхав з Кургану до Глухівського повіту Чернігівської губернії 12 червня 1857 р. Але про це Тобольський губернатор сповістив Чернігівського чомусь лише 21 жовтня того ж року, себто через 3 місяці після від'їзду Бріггена.²² Здається, Чернігівський губернатор довідався про перебування на його території Бріггена не з цього відношення, а з відношення міністра внутрішніх справ 9 листопада того ж року. В цьому відношенні міністр сповіщає губернатора, що государь, за всепідданішим докладом головного начальника III-го відділу про прохання дочки Бріггена дозволити батьку її жити разом з нею в Петергофі, погодився на це. До цього міністр додав, що як видно з прохання дочки Бріггена, дружини лейб-гвардії уланського полку штаб-ротмістра Гербеля, батько її виїхав з Сибіру і зараз перебуває в маєтку її матері в селі Слоуті Глухівського повіту Чернігівської губернії.²³

26 листопада Чернігівський губернатор наказав Глухівському земському справнику довести про це до відома Бріггена і разом з тим донести, коли саме Брігген приїхав до Глухівського повіту і які розпорядження зробив справник з цього приводу. Ці відомості губернатору були потрібні для шефа корпусу жандармів кн. Долгорукого. Проте, Глухівський справник не поспішав і тільки після нагадування канцелярії губернатора з 14 грудня «поспешить исполнить предписание его превосходительства», він 8 січня 1858 року відповів, що наказ губернатора Бріггену об'явлено. До цього він додав, що Брігген прибув до Глухівського повіту 21 липня минулого 1857 р. «и здесь жил в селе Слауте в имени сына своего, а ныне выехал в Петергоф». Ця відповідь, в якій справник промовчав про те, що він не знав своєчасно про приїзд Бріггена і тому ніяких розпоряджень з приводу його приїзду не зробив, не задовольнила губернатора. 14 січня він знову наказує справнику донести йому, чому своєчасно він не доніс про прибуття до його повіту «возвращенного из Сибири коллежского секретаря Бриггена» і коли саме той поїхав до Петергофа. Сповіщаючи про те, що Брігген вирушив з маєтку свого сина до Петергофа 2 січня 1858 р., Глухівський справник примушений був визнати, що він спізнився донести про прибуття Бріггена до Глухівського повіту, але це сталося тому, що «когда г. Бригген возвратился во вверенный мне уезд, то в то время, а также и после я донесения от местного пристава II стана не имел».²⁴ Отже, О. Ф. Брігген, повернувшись з Сибіру, коло півроку перебував на території Чернігівщини, і поліційного догляду за ним майже не було.

Справа про Бріггена закінчується обіжником № 2 з 7 січня 1859 р. міністерства внутрішніх справ, в якому сповіщається, що «государь им-

ператор повелить соизволил возвратившихся из Сибири дворян (12 чоловік, між ними й Олександр Брігген) освободить от надзора, котрому они подвергнуты с возвращением их из Сибири».²⁵

Виключно про поліційний догляд іде мова в справі про С. П. Трубецького. За маніфестом 26 серпня 1856 р. він був відновлений в дворянських правах, але без князівського титулу. Після коротенького перебування за окремим дозволом в Москві, С. П. Трубецькой виїхав 21 лютого 1857 р. до Києва, де перебувала його дочка А. С. Ребіндер, чоловік якої був тоді за попечителя Київської учбової округи.²⁶ Справа стосується якраз того часу, коли він перебував у Києві. 12 червня 1858 року начальник Київської губернії, сповіщаючи Чернігівського губернатора про те, що «состоящий под секретным надзором полиции возвратившийся из Сибири дворянин Сергей Трубецкой выезжал из г. Киева 5 числа сего юня в г. Козелец, откуда возвратился 9 числа», просить зібрати таємні відомості про те, «как вел себя Трубецкой во время пребывания его в г. Козельце и не замечено ли за ним чего-либо предосудительного в политическом отношении».²⁷

На запитання Чернігівського губернатора Козелецький городничий 26 червня того року рапортом доніс, що Трубецькой «приезжал из г. Киева в г. Козелец к дочери своей — жене попечителя учебных округов Ребиндера, которая живет в доме помещика Галагана, на 5 дней, и во время пребывания его никто из сторонних лиц не бывал там, и он, Трубецкой, вел себя прилично и ничего за ним не замечено предосудительного в политическом отношении».²⁸ 5 липня того ж року Чернігівський губернатор повідомив про це начальника Київської губернії.

Джерела та література:

1. Дело канцелярии Черниговского гражданского губернатора о продолжении за дворянином Волконским полицейского надзора // Секретный стол. — № 248 (2693-а);
Дело канцелярии Черниговского гражданского губернатора о продолжении за дворянином Поджио полицейского надзора // Секретный стол. — № 291 (2732); Дело канцелярии Черниговского гражданского губернатора по отношению начальника Киевской губернии о произведении удостоверения о приехавшем в г. Козелец, состоявшем под надзором полиции дворянине Трубецком // Секретный стол. — № 2284; Дело канцелярии Черниговского гражданского губернатора по предложению министра внутренних дел о возвращении из Сибири политических преступников // Секретный стол. — № 2126.
2. Секретный стол. — № 2126.
3. Базилевич В. Декабристи на Київщині після амністії // Рух декабристів на Україні, — Харків, 1926. — С. 75—76.
4. Белоголовый Н. А. Воспоминания. — СПб., 1901.
5. Секретный стол. — № 248 (2693-а). — С. 2—3.
6. Там само.
7. Там само. — С. 7—8.
8. Там само. — С. 9.
9. Там само. — С. 15.
10. Там само. — С. 25.
11. Там само. — С. 25.
12. Там само. — С. 26.
13. Секретный стол. — № 291 (2732). — С. 1.
14. Там само. — С. 5—6.

16. Там само. — С. 7.
17. Там само. — С. 18.
18. Восстание декабристов. — Л., 1925. — Т. 8. — С. 298.
19. Секретный стол. — № 291 (2732). — С. 22.
20. Там само. — С. 39.
21. Напис на мідній дошці біля входу з притвору до церкви. За фотознімок і відомості про сучасний стан могил декабристів приношу велику подяку тт. Спаському і Вайнштейну.
22. Секретный стол. — № 2126. — С. 8.
23. Там само. — С. 9.
24. Там само. — С. 17.
25. Там само. — С. 18.
26. Восстание декабристов. — Л., 1925. — Т. 8. — С. 406.
27. Секретный стол. — № 2284. — С. 1. Порівн.: Базилевич В. Декабристи на Київщині після амністії // Рух декабристів на Україні. — Харків, 1926. — С. 74.
28. Секретный стол. — № 2284. — С. 3.

